

การศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวกับการสะท้อนคิด Research Studies on Reflective Thinking

แพรวนภา เรียงริลา ^{1*}

Praewnapa Riengrila

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษางานวิจัยและวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโทและปริญญาเอก ที่เกี่ยวกับการสะท้อนคิดเพื่อหาข้อสรุปความรู้รวมที่ได้จากการวิจัย จากงานวิจัยที่เกี่ยวกับการสะท้อนคิด นำข้อมูลงานวิจัยมาวิเคราะห์โดยใช้การวิเคราะห์เนื้อหา ผลการสังเคราะห์งานวิจัยที่เกี่ยวกับการสะท้อนคิด พบว่า 1) วัตถุประสงค์ในการวิจัยสามารถแบ่งออกเป็น 5 วัตถุประสงค์หลัก ดังนี้ (1.1) เพื่อเปรียบเทียบ การสะท้อนคิด (1.2) เพื่อหาความแตกต่างของการสะท้อนคิดก่อนและหลังการทดลอง (1.3) เพื่อศึกษาผลของ กระบวนการ (1.4) เพื่อศึกษาความคิดเห็น และ (1.5) เพื่อพัฒนาหลักสูตร/รูปแบบการเรียนรู้ 2) กลุ่มเป้าหมาย ในการวิจัย พบว่า มีการศึกษาในกลุ่มนิสิต/นักศึกษาครู มากที่สุด ซึ่งงานวิจัยที่พบส่วนใหญ่จะพัฒนารูปแบบ การเรียนรู้ด้วยวิธีการหลากหลาย เพื่อสร้างเสริมทักษะการสะท้อนคิด 3) การสะท้อนคิด พบว่า การสะท้อน คิด มีเนื้อหาครอบคลุม 3 ประการคือ (3.1) วิธีการที่ใช้ในการพัฒนาการสะท้อนคิด ได้แก่ การฝึกอบรม การใช้ รูปแบบการเรียนรู้ ใช้โปรแกรมจัดการเรียนรู้โมเดลการสอน และกิจกรรมและเครื่องมือที่ช่วยพัฒนาการ สะท้อนคิด (3.2) การใช้การสะท้อนคิดเป็นเครื่องมือในการพัฒนาคุณลักษณะที่พึงประสงค์ พบว่ามี 2 ลักษณะ คือ (1) การใช้กระบวนการสะท้อนคิด และรูปแบบการสอนเพียงวิธีเดียว (2) การใช้การสะท้อนคิดร่วมกับ วิธีการสอนหรือรูปแบบการสอนอื่น ๆ 4) รูปแบบการสะท้อนคิด พบว่า การสะท้อนคิดมี 3 รูปแบบ คือ (4.1) รูปแบบการสะท้อนคิดแบบเล่าสรุปเรื่องราว (narrative reflection) เป็นการเล่าเรื่องจากการคิดย้อนกลับ (4.2) รูปแบบการสะท้อนคิดแบบวิเคราะห์เหตุผล (technical reflection) ผู้คิดได้วิเคราะห์ถึงเหตุและผล และสรุปเหตุผลได้ (4.3) รูปแบบการสะท้อนคิดอย่างมีวิจารณญาณ (critical reflection) เป็นกระบวนการที่ ย้อนคิดพิจารณาและประเมินผลประสบการณ์ในอดีต

คำสำคัญ: การสะท้อนคิด การคิดอย่างมีวิจารณญาณ การคิดไตร่ตรอง

ABSTRACT

The purpose of this research was to study research and thesis at the master's degree and doctoral level on reflective thinking to conclude the collective knowledge gained from the research. from research related to reflective thinking, The research data was analyzed using content analysis. The results of the synthesis of research on reflective thinking were found that: 1) The research objectives can be divided into 5 main objectives as follows: (1.1) to compare reflective thinking results before and after the action (1.2) to find differences on reflective thinking before and after the experiment (1.3) to study the effect of the process (1.4) to study opinions and (1.5) to develop curricula/learning styles. 2) The research population found that the study was among the students/teachers the most. 3) Reflective Thinking. It was found that thinking reflecting covered 3 aspects: (3.1) Methods used in the development of reflexive thinking were training, learning patterns, Use learning management programs, teaching models, and activities and tools to help develop reflective thinking. (3.2) The use of reflection as a tool to develop desirable characteristics found that there are 2 characteristics: (1) the use of reflective thinking process and only one teaching style (2) using reflective thinking in combination with teaching methods or other teaching styles 4) reflection model found that there are 3 types of reflection thinking: (4.1) model Narrative reflection is storytelling from thinking backward. (4.2) Technical reflection model, the thinker analyzes cause and effect. (4.3) Critical reflection is the process of reflecting on and evaluating past experiences.

Keywords: Reflective Thinking, Critical Reflection, Critical Thinking

¹ อาจารย์ ดร., กลุ่มนิสิตพัฒนาศึกษา คณาจารย์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย

* Email: praewnapa.ria@lru.ac.th

บทนำ

การสะท้อนคิดเป็นรูปแบบหนึ่งของการคิดแบบอภิปัญญา (Metacognition) เป็นการคิดเกี่ยวกับการคิดของตนเอง การคิดพินิจพิเคราะห์ ตรึกตรอง ใคร่ครวญอย่างลึกซึ้ง โดยเริ่มจากความสงสัยใคร่รู้ในเรื่องที่เกี่ยวกับความคิดความเชื่อหรือองค์ความรู้ที่ยึดถือกันอยู่และใช้ความพยายามในการค้นหาคำตอบโดยอาศัยเหตุผลและข้อมูลอ้างอิง (Dewey, 1993, cited in Rodgers, 2002) การสะท้อนคิดจึงไม่ใช่เป็นการรายงานข้อมูลความเป็นจริงต่าง ๆ แต่เป็นการแสดงออกถึงความคาดหวัง การรับรู้ และความรู้สึกเกี่ยวกับประสบการณ์ โดยผ่านกระบวนการพูด หรือ เขียน โดยมีจุดประสงค์เพื่อวิเคราะห์ เปรียบเทียบ วางแผน หรือ แก้ไขปัญหา ซึ่งเหล่านี้เป็นการคิดระดับสูงกว่าการคิดทั่วไป (รัชนิกร ทองสุคติ, 2545)

การสะท้อนคิด คือ การคิดพิจารณาอย่างละเอียด รอบคอบ ระมัดระวัง โดยพิจารณาเหตุและผลที่อาศัยความรู้ และการสนับสนุนความรู้ที่นำเสนอไปสู่ข้อสรุป (Dewey, 1933) มีการกำหนดจุดมุ่งหมายเพื่อปรับปรุงหรือพัฒนางานให้ดีขึ้น โดยใช้การคิดใคร่ครวญพินิจพิจารณาเพื่อให้เป้าหมายของงานมีคุณภาพหรือดีขึ้น (Hatton & Smith, 1995) หรือเป็นการพิจารณาเรื่องใดเรื่องหนึ่งจากหลักฐานที่สนับสนุน ด้วยสาเหตุและเหตุผลของความเชื่อหรือความรู้นั้นอย่างละเอียดถี่ถ้วน ตามธรรมชาติของการคิดสะท้อนและการเปลี่ยนแปลงกระบวนการเรียนของผู้เรียน (Good & Brophy, 1997; Taggart & Wilson, 2005) ซึ่งผู้เรียนจะต้องตระหนักในการควบคุมและเรียนรู้อย่างกระตือรือร้น รวมทั้งการมีส่วนร่วมในการส่งเสริมการคิดสะท้อนของตนเอง ด้วยวิธีการประเมินตนเองว่าสิ่งที่ผู้เรียนจำเป็นต้องรู้ วิธีการสร้างความรู้ และช่องว่างระหว่างการเรียนรู้ในสถานการณ์การเรียนรู้ต่าง ๆ ของผู้เรียนอย่างแท้จริง

โดยธรรมชาติทุกคนมีการสะท้อนคิดด้วยการตั้งคำถามและตอบคำถามด้วยตนเอง โดยหยุดคิดเรื่องที่กำลังคิดไว้ชั่วคราวเพื่อตั้งคำถามและหาคำตอบในเรื่องที่กำลังคิด ซึ่งสามารถเกิดขึ้นได้โดยตั้งใจและไม่ตั้งใจ ในกรณีที่มีการสะท้อนคิดเกิดขึ้นในระยะเวลาสั้น ๆ ก็จะทำให้ได้ข้อสรุปที่ผิวเผินไม่ลึกซึ้งและไม่ใช่ว่าแก่นแท้ของประเด็น ดังนั้น จึงมีการนำกระบวนการสะท้อนคิดที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติมาศึกษา เพื่อวิเคราะห์ขั้นตอนและกระบวนการในการสะท้อนคิด จากนั้นเลียนแบบการคิดโดยการฝึกการสะท้อนคิดให้เป็นระบบและสะท้อนคิดอย่างมีเป้าหมายในทางสร้างสรรค์ โดยมุ่งหวังว่าการสะท้อนคิดดังกล่าวจะช่วยให้ได้ข้อสรุปใหม่ที่มีประสิทธิภาพทางบวก และมุ่งสะท้อนจากสิ่งที่รู้แล้วเพื่อให้มีความรู้ในเรื่องนั้นเพิ่มมากขึ้น รวมทั้งสามารถนำข้อสรุปใหม่ที่ได้ไปใช้ในโอกาสข้างหน้าอย่างมีประสิทธิภาพ

การสะท้อนคิดมีความสำคัญต่อการศึกษา เพราะทุกวันนี้มีความรู้ใหม่ ๆ เพิ่มขึ้นทุกวัน ทำให้ความรู้ที่มีอยู่เดิม ๆ เริ่มล้าสมัยไม่เหมาะกับนักเรียนในสภาพปัจจุบัน การสะท้อนคิดเป็นรูปแบบการคิดที่ช่วยให้บุคคลเกิดการเรียนรู้ ซึ่งการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจะเกิดจากการรับรู้ ความคาดหวัง ความรู้สึกตนเอง เกี่ยวกับประสบการณ์ แล้วมีการวางแผน หาแนวทางแก้ไขในอนาคต โดยผ่านกระบวนการพูดหรือเขียน โดยเฉพาะครูผู้สอนจะต้องเป็นผู้ให้คำแนะนำที่ดีแก่ผู้เรียน เพราะการเรียนการสอนโดยใช้การสะท้อนคิด ไม่เพียงแต่เป็นการพัฒนากระบวนการคิด แต่ยังช่วยพัฒนาทักษะทางปัญญาของผู้เรียนด้วย การสะท้อนความคิด มีหลายรูปแบบ ได้แก่ การคิดทบทวนของบุคคลแต่ละคนโดยไม่ได้มีการสื่อสาร ให้ผู้อื่นได้รู้ หรือการสะท้อนคิดและมี

การสื่อสารกันทางการสนทนา หรือการสะท้อนคิดและใช้การสื่อสารทางการเขียน การที่ผู้สอนจัดกระบวนการเรียนการสอนให้ผู้เรียนมีโอกาสได้สะท้อนคิด จะทำให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้อย่างแท้จริง โดยได้สร้างองค์ความรู้ใหม่จากข้อมูลความจริงและทฤษฎีแนวคิดที่มีความหมายกับผู้เรียน ซึ่งถือเป็นก้าวแรกของการเรียนรู้ตลอดชีวิตด้วย (Kowalke. 1998)

การที่บุคคลมีโอกาสสะท้อนคิดความคิดของตนเอง เป็นการเปิดโอกาสในการสังเกตและวิเคราะห์ความคิดของตนและพัฒนาความมีระเบียบ และทักษะในการสร้างและจัดลำดับความคิดได้สื่อสารความคิดของตนกับผู้อื่นถึงสิ่งที่ตนเข้าใจ และพัฒนาทักษะการวิเคราะห์และสังเคราะห์ของตนเอง ช่วยส่งเสริมให้เป็นนักคิดที่ดีขึ้นในการตั้งคำถามและให้เหตุผล (รัชนิกร ทองสุขดี. 2545) ความสำคัญของการสะท้อนคิดมีหลายประการดังนี้ สร้างความท้าทายที่สร้างสรรค์ในการนำเสนอความคิดของตน จับประเด็นหรือหวนคิดถึงสิ่งที่คิดในรูปแบบที่ถาวรหรือปรับเสริมความคิดใหม่ มีทักษะในการสร้างและจัดลำดับความคิด สังเกตและวิเคราะห์ความคิดของตนเอง สื่อสารความคิดของตนเองกับผู้อื่นถึงสิ่งที่ตนเองเข้าใจ เชื่อมโยงองค์ความรู้เก่ากับองค์ความรู้ใหม่ ช่วยส่งเสริมให้เป็นนักคิดที่ดีขึ้นในการตั้งคำถามและให้เหตุผล

จึงกล่าวได้ว่าความสามารถสะท้อนคิดเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง หากครูได้รับการพัฒนาการสะท้อนคิดย่อมสามารถตัดสินใจแก้ปัญหาและสามารถพัฒนาการเรียนการสอนให้มีคุณภาพยิ่งขึ้น การศึกษางานวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษางานวิจัยและวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโทและปริญญาเอกที่เกี่ยวข้องกับการสะท้อนคิดเพื่อหาข้อสรุปความรู้รวมที่ได้จากการวิจัย ทำให้สามารถนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์ได้และสามารถนำไปต่อยอดความรู้ทางการวิจัยได้

วัตถุประสงค์งานวิจัย

เพื่อศึกษางานวิจัยและวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโทและปริญญาเอกที่เกี่ยวข้องกับการสะท้อนคิด

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่นำมาใช้ในการวิจัยมีดังนี้

- 1) แบบบันทึกคุณลักษณะงานวิจัย
- 2) แบบประเมินคุณภาพงานวิจัย

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษางานวิจัยครั้งนี้ผู้เขียนได้สืบค้นงานวิจัยเพื่อใช้ในการวิเคราะห์ตามขั้นตอนดังต่อไปนี้

1. กำหนดคำสำคัญที่ใช้ในการสืบค้น (Key word) คือ “การสะท้อนคิด” “การคิดสะท้อน” “การคิดไตร่ตรอง” “Reflective Thinking” และ “Reflection”
2. สืบค้นจากแหล่งข้อมูลวิจัยจำนวน 9 แหล่ง ประกอบด้วย 1) ฐานข้อมูล EBSCO Education Research Complete ERIC DataBase 2) ฐานข้อมูล ThaiLIS Digital Collection ของสำนักงานบริหาร

เทคโนโลยีสารสนเทศเพื่อพัฒนาการศึกษา สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา 3) ฐานข้อมูล The Education Resources Information Center (ERIC) 4) ฐานข้อมูลของห้องสมุดจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 5) ศูนย์ข้อมูลการวิจัย digital สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ 6) ฐานข้อมูลห้องสมุดมหาวิทยาลัยมหิดล 7) ฐานข้อมูลวิทยานิพนธ์อิเล็กทรอนิกส์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 8) ฐานข้อมูลห้องสมุดมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ SWU Discovery 9) ฐานข้อมูลห้องสมุดมหาวิทยาลัยบูรพา

3. เกณฑ์การคัดเลือกงานวิจัย (Inclusion criteria) มีดังนี้คือ

3.1 ชนิดหรือประเภทของงาน เป็นงานวิจัยวิทยานิพนธ์ หรือบทความวิจัยระดับปริญญาโทขึ้นไป ในประเทศไทยและต่างประเทศ ที่ศึกษาเกี่ยวกับการสะท้อนคิด การคิดสะท้อน การคิดไตร่ตรอง

3.2 ความสามารถในการเข้าถึงแหล่งข้อมูล เป็นงานวิจัยที่สามารถค้นหารายงานฉบับเต็ม (Full text) ได้

ทั้งนี้ ฐานข้อมูลที่ใช้ จำนวนงานวิจัยที่สืบค้นได้ และจำนวนงานวิจัยที่ตรงตามเกณฑ์ มีรายละเอียดดังตาราง 1

ตาราง 1 ผลการสืบค้นงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการสะท้อนคิด การคิดสะท้อน การคิดไตร่ตรอง

ฐานข้อมูล	จำนวน งานวิจัย ที่สืบค้น	จำนวน งานวิจัยที่ตรง ตามเกณฑ์
EBSCO Education Research Complete ERIC DataBase	636	8
ThaiLIS Digital Collection	24	6
The Education Resources Information Center (ERIC)	506	4
ห้องสมุดจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย	13	13
ศูนย์ข้อมูลการวิจัย digital สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ	2	2
ห้องสมุดมหาวิทยาลัยมหิดล	3	2
วิทยานิพนธ์อิเล็กทรอนิกส์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่	3	3
ห้องสมุดมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ	5	4
รวม	1,166	42

จากการสืบค้นงานวิจัย พบรายงานวิจัยและวิทยานิพนธ์ที่ตรงตามเกณฑ์ทั้งหมด 42 เรื่อง โดยมีงานวิจัยภาษาไทย จำนวน 30 เรื่อง ภาษาอังกฤษ จำนวนเรื่อง 12 เรื่อง

4. ประเมินงานวิจัยโดยใช้แบบประเมินคุณภาพงานวิจัยจากรายงานวิจัยและวิทยานิพนธ์ที่ตรงตามเกณฑ์ จัดทำตารางวิเคราะห์ข้อมูลงานวิจัยหลังจากรวบรวมงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการสะท้อนคิด การคิด

สะท้อน การคิดไตร่ตรอง เรียบร้อยแล้ว นำงานวิจัยมาทำการวิเคราะห์ข้อมูลที่ละเอียดโดยใช้แบบบันทึกคุณลักษณะงานวิจัย โดยแยกตามประเด็นที่สำคัญ ๆ เป็นหมวดหมู่

5. จัดทำ Literature map เป็นการสร้างแผนผังความเชื่อมโยงของข้อมูลงานวิจัยที่ได้จากตารางวิเคราะห์ข้อมูลงานวิจัย

6. สังเคราะห์งานวิจัยจาก Literature map การสังเคราะห์งานวิจัยครั้งนี้ เพื่อศึกษาภาพรวมของงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการสะท้อนคิด การคิดสะท้อน การคิดไตร่ตรอง โดยกำหนดขอบเขตของข้อมูลเพื่อเป็นแนวทางในการสังเคราะห์ ดังนี้ (1) วัตถุประสงค์การวิจัย (2) ประชากรในการวิจัย (3) ลักษณะการสะท้อนคิด (4) รูปแบบการสะท้อนคิด

สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษางานวิจัยทั้งในและต่างประเทศเกี่ยวกับการสะท้อนคิดแบ่งออกเป็นมีเนื้อหาครอบคลุม 5 ประเด็น คือ 1. วัตถุประสงค์การวิจัย 2. กลุ่มเป้าหมายที่ใช้ในการวิจัย 3. ลักษณะการสะท้อนคิด และ 4. รูปแบบการสะท้อนคิด มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. วัตถุประสงค์การวิจัย

วัตถุประสงค์ในการทำงานวิจัยที่พบเป็นส่วนใหญ่จากการศึกษางานวิจัยทั้งในและต่างประเทศเกี่ยวกับการสะท้อนคิด สามารถแบ่งออกเป็น 5 วัตถุประสงค์หลัก ดังนี้

1.1 เพื่อเปรียบเทียบ โดยเป็นการเปรียบเทียบผลการสะท้อนคิดก่อนและหลังการจัดกระทำ เช่น เพื่อเปรียบเทียบผลของการสะท้อนคิดตามแนวคิดวงจรกิบบินส์ในแฟ้มสะสมงานอิเล็กทรอนิกส์ที่มีต่อการสะท้อนคิดของนักศึกษาครูก่อนการทดลองกับหลังการทดลอง และการเปรียบเทียบคุณลักษณะที่พึงประสงค์ที่ต้องการให้เกิดก่อนและหลังการใช้การสะท้อน เช่น เพื่อเปรียบเทียบพฤติกรรมสุขภาพของผู้สูงอายุโรคข้อเข่าเสื่อมก่อนและหลังการเข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้และสะท้อนคิด

1.2 เพื่อหาความแตกต่าง เป็นการหาความแตกต่างของการสะท้อนคิดก่อนและหลังการทดลอง เช่น ศึกษาความแตกต่างระหว่างผลของระดับการสะท้อนคิดของนักศึกษาครูที่สะท้อนคิดด้วยวิธีทัศน์ฯ ที่ก่อนการทดลองและหลังการทดลอง

1.3 เพื่อศึกษาผลของกระบวนการ เป็นการศึกษาผลการใช้กระบวนการอื่นร่วมกับการสะท้อนคิดเพื่อทำให้เกิดคุณลักษณะที่ต้องการพัฒนา

1.4 เพื่อศึกษาความคิดเห็น เป็นการสำรวจความคิดเห็นของกลุ่มเป้าหมายในการใช้กระบวนการสะท้อนคิด เช่น เพื่อศึกษาความคิดเห็นของผู้ทรงคุณวุฒิเรื่องกระบวนการของการสะท้อนคิดที่มีความสำคัญและจำเป็นในการเสริมสร้างความสามารถในการตัดสินใจเชิงจริยธรรมทางการพยาบาลสำหรับนักศึกษาพยาบาล

1.5 เพื่อพัฒนาหลักสูตร/ รูปแบบการเรียนรู้ เช่น เพื่อพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมเพื่อพัฒนาความสามารถในการคิดไตร่ตรองของอาจารย์พยาบาล

ผลการวิจัยส่วนใหญ่ในจุดประสงค์ข้อที่ 1.1 1.2 และ 1.3 พบว่า หลังการใช้กระบวนการสะท้อนคิด และรูปแบบการเรียนรู้ต่าง ๆ กลุ่มเป้าหมายมีทักษะการสะท้อนคิดและคุณลักษณะที่พึงประสงค์เพิ่มขึ้น ผลการวิจัยส่วนใหญ่ในจุดประสงค์ข้อที่ 1.4 พบว่า กลุ่มเป้าหมายส่วนใหญ่เห็นประโยชน์ของการใช้รูปแบบ หรือวิธีการต่าง ๆ ในการพัฒนาทักษะการสะท้อนคิด อย่างไรก็ตาม พบว่า ยังมีอุปสรรคหลายประการที่ทำให้ กลุ่มเป้าหมายเรียนรู้ได้ไม่ดีเท่าที่ควร ส่วนผลการวิจัยส่วนใหญ่ในจุดประสงค์ข้อที่ 1.5 พบว่า แต่ละงานวิจัย จะพัฒนาหลักสูตร/ รูปแบบการเรียนรู้ในลักษณะเฉพาะของแต่ละงานวิจัย มีขั้นตอนการจัดการเรียนรู้ ในหลักสูตร/ รูปแบบการเรียนรู้ที่แตกต่างกัน เมื่อนำหลักสูตร/ รูปแบบการเรียนรู้ไปใช้ส่งผลให้ผู้เรียนมีทักษะ การสะท้อนคิดเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะการนำไปใช้กับนิสิตครู ช่วยทำให้ตัดสินใจได้ดีและมีหลักการ ช่วยให้รู้จัก ตนเอง และช่วยให้สามารถเลือกวิธีสอนที่เหมาะสมกับบริบทของการสอนของตนเองได้

2. กลุ่มเป้าหมายที่ใช้ในการวิจัย

กลุ่มเป้าหมายที่ใช้ในการศึกษาที่พบเป็นส่วนใหญ่จากการศึกษางานวิจัยทั้งในและต่างประเทศ คือ ครู/ อาจารย์ นักเรียน นิสิต/ นักศึกษาคู นักศึกษาพยาบาล ผู้ป่วย ผู้สูงอายุ โดยพบว่า มีการศึกษาในกลุ่ม นิสิต/ นักศึกษาคู มากที่สุด ซึ่งงานวิจัยที่พบส่วนใหญ่จะพัฒนารูปแบบการเรียนรู้ด้วยวิธีการต่าง ๆ เพื่อ สร้างเสริมทักษะการสะท้อนคิด

3. ลักษณะการสะท้อนคิด

การสะท้อนคิดมีเนื้อหาครอบคลุม 2 ประการคือ วิธีการที่ใช้ในการพัฒนาการสะท้อนคิด และการใช้ การสะท้อนคิดเป็นเครื่องมือในการพัฒนาคุณลักษณะที่พึงประสงค์

3.1 วิธีการที่ใช้ในการพัฒนาการสะท้อนคิด ที่พบมีดังนี้

(1) การฝึกอบรม จากงานวิจัยพบว่าในการฝึกอบรมมีการใช้เทคนิคการฝึกอบรมหลายวิธี เช่น การเรียนรู้แบบร่วมมือ การจัดการเรียนรู้แบบอุปนัย การเรียนรู้โดยใช้ปัญหาเป็นฐาน เป็นต้น โครงสร้าง ของกิจกรรมการฝึกอบรมส่วนใหญ่ประกอบด้วย 4 กิจกรรม ใช้เวลาในการฝึกอบรมโดยเฉลี่ย 16 ชั่วโมง วิธีการนี้ที่พบในงานวิจัยส่วนใหญ่ใช้พัฒนาการสะท้อนคิดกับนิสิต/นักศึกษาฝึกสอน และอาจารย์พยาบาล

(2) การใช้รูปแบบการเรียนรู้ ได้แก่ รูปแบบการเรียนรู้แบบผสมผสานตามหลักโยนิโสมนสิการ รูปแบบการเรียนรู้แบบการสะท้อนคิด รูปแบบการเรียนรู้ตามทฤษฎีตอบสนอง รูปแบบการเรียนรู้แบบสืบสอบ ผ่านเว็บล็อก การเรียนแบบสืบสอบเชิงปรัชญาบนเว็บล็อก การสอนแบบชัดแจ้ง (Explicit instruction)

(3) การใช้โปรแกรมการจัดการเรียนการสอน ได้แก่ โปรแกรมการวิจัยปฏิบัติการในชั้นเรียน โปรแกรมส่งเสริมการคิด โดยใช้กระบวนการจัดการเรียนการสอนการคิดสะท้อนตามลำดับขั้นตอน ลักษณะ โปรแกรมเป็นโปรแกรมที่จัดสอนในเวลาเรียนปกติ เพื่อมุ่งเน้นให้นักเรียนเกิดความสามารถในการคิดสะท้อน

(4) โมเดลการเรียนรู้ จากงานวิจัย พบว่า โมเดลที่ใช้เป็นโมเดลการเรียนรู้รูปแบบเจนเนอร์ทิฟ จากโมเดลนี้นักเรียนจะต้องสร้างความหมายขึ้นมาเพื่อให้เข้าใจว่าผู้สอนได้สอนอะไรให้ และนักเรียนได้อะไร หรือค้นพบอะไรจากการสาธิต หรือจากการทำการทดลอง นักเรียนจะต้องสร้างโมเดลอธิบายสิ่งเหล่านี้ได้ โดย

การจัดกระทำข้อมูล เลือกข้อมูลจากประสบการณ์ในการทำให้มีความหมาย เหมาะสมกับเหตุผลสำหรับนักเรียน

(5) การใช้กิจกรรมและเครื่องมือที่ช่วยพัฒนาการสะท้อนคิด จากการศึกษางานวิจัยที่ผ่านมาพบว่า มีงานวิจัยหลายเรื่องที่ศึกษาเกี่ยวกับการพัฒนาการสะท้อนคิดโดยใช้รูปแบบของกิจกรรมและเครื่องมือที่ช่วยพัฒนาการสะท้อนคิด จากการสังเคราะห์งานวิจัยพบว่า งานวิจัยส่วนใหญ่จะเป็นการพัฒนาการสะท้อนคิดของนิสิต/ นักศึกษาคู (Pre-service teacher) และครู (In-service teacher) โดยที่กิจกรรมและเครื่องมือที่ช่วยพัฒนาการสะท้อนคิดที่ใช้ในงานวิจัย ได้แก่ การเขียนบันทึกการเรียนรู้ การใช้เว็บล็อก การสอบปากเปล่า (Oral examination) การใช้แผนภาพกราฟิก

วิธีการที่ใช้ในการพัฒนาการสะท้อนคิด สามารถสรุปได้ดังตาราง 2

ตาราง 2 วิธีการที่ใช้ในการพัฒนาการสะท้อนคิดที่ใช้ในงานวิจัยต่าง ๆ

ผู้วิจัย	กลุ่มเป้าหมาย					วิธีการที่ใช้ในการพัฒนาการสะท้อนคิดที่ใช้ในงานวิจัยต่าง ๆ											
	นิสิตครู	ครู	นักศึกษาพยาบาล	นักเรียน	นิสิต	การเขียนบันทึก	การฝึกอบรม	วิจัยเชิงปฏิบัติการ	การใช้เหตุการณ์ที่สำคัญและมีความหมาย	การใช้แผนผังกราฟิก	วิธีทัศน์	โมเดลการเรียนรู้เจเนอราทีฟ	รูปแบบการสอนการคิดอย่างมีวิจารณญาณ	การสอบปากเปล่า	การสอนแบบจัดแจ้ง	รูปแบบการสอนโยนสมมติ	การใช้เว็บล็อก
ภาชิต ประมวลศิลป์ชัย (2548)		✓				✓				✓							
ธีรพล เพียรเพ็ง (2556)	✓										✓						
สิรารวรรณ จรัสวิวัฒน์ (2554)	✓						✓										
เชษฐา แก้วพรม (2556)			✓			✓											
นงลักษณ์ จันทร์ลอย (2550)				✓								✓					
สวีน หน่อแก้ว (2548)													✓				
ชุลีกร ยิ้มสุด (2552)		✓						✓									
นันทกาญจน์ ชินประหัต (2553)	✓							✓									

ผู้วิจัย	กลุ่มเป้าหมาย					วิธีการที่ใช้ในการพัฒนาการสะท้อนคิดที่ใช้ในงานวิจัยต่าง ๆ											
	นิสิตครู	ครู	นักศึกษาพยาบาล	นักเรียน	นิสิต	การเขียนบันทึก	การฝึกอบรม	วิจัยเชิงปฏิบัติการ	การใช้เหตุการณ์ที่สำคัญและมี ความหมาย	การใช้แผนผังกราฟิก	วิธีทัศน์	โมเดลการเรียนรู้รู้นอกระบบ	รูปแบบการสอนการคิดอย่างมี วิจารณญาณ	การสอบปากเปล่า	การสอนแบบจัดแจ้ง	รูปแบบการสอนโยนิโสมนสิการ	การใช้เว็บล็อก
ปรีญา สมพิช (2556)					✓											✓	
เยาวนารถ โพธิ์มี (2553)				✓					✓								
พรทิพย์ ศิริสมบุญเวช (2547)					✓	✓											
ศุจิภา ศรีนันท์กุล (2551)				✓													✓
วิยะดา รัตนสุวรรณ (2547)		✓					✓										
พลรพี ทุมมาพันธ์ (2545)		✓						✓	✓								
วาริรัตน์ แก้วอุไร (2541)	✓																
Badger, James (2010)	✓													✓			
Weber, Stephanie Stuart Sams	✓														✓		
Hongmei Zhu (2014)	✓					✓											

3.2 การใช้การสะท้อนคิดเป็นเครื่องมือในการพัฒนาคุณลักษณะที่พึงประสงค์

การใช้การสะท้อนคิดเป็นเครื่องมือในการพัฒนาคุณลักษณะที่พึงประสงค์ พบว่ามี 2 ลักษณะ คือ

- (1) การใช้แนวคิดการสะท้อนคิด กระบวนการสะท้อนคิด และรูปแบบการสอนเพียงวิธีเดียว ได้แก่ รูปแบบการสอนกระบวนการคิดอย่างมีวิจารณญาณ การเขียนบล็อกสะท้อนความคิด Web-based portfolio จากการศึกษา พบว่า งานวิจัยลักษณะนี้ทำให้เกิดคุณลักษณะที่พึงประสงค์ดังต่อไปนี้ 1) ทักษะการเขียนสะท้อนคิด 2) ความสามารถในการดูแลตนเองและคุณภาพชีวิต 3) ความสามารถในการตัดสินใจเชิงจริยธรรม 4) ทักษะการสะท้อนคิดประสิทธิภาพการวิจัยปฏิบัติการในชั้นเรียน และ 5) ความคิดรวบยอด

(2) การใช้การสะท้อนคิดร่วมกับวิธีการสอน หรือรูปแบบการสอนต่าง ๆ ได้แก่ 1) การใช้การสะท้อนคิดร่วมกับหนังสือการ์ตูน 2) การใช้การสะท้อนคิดแบบผสมผสาน ประกอบไปด้วย วิธีการสะท้อนความคิดผ่านการพูดคุยสนทนาเป็นกลุ่ม วิธีการสะท้อนความคิดผ่านการเขียนบันทึกเหตุการณ์ และวิธีการสะท้อนความคิดผ่านการพูดคุยสนทนาเป็นรายบุคคล 3) การใช้การสะท้อนคิดร่วมกับการเรียนรู้ที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายใน 4) การใช้การสะท้อนคิดร่วมกับการวิจัยเป็นฐาน 5) การใช้การสะท้อนคิดร่วมกับวิดิทัศน์

การใช้วิธีการเหล่านี้ทำให้เกิดคุณลักษณะที่พึงประสงค์ดังต่อไปนี้ 1) พฤติกรรมในการสร้างวินัย 2) ความตระหนัก 3) ความสามารถในการแก้ปัญหา 4) การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมสุขภาพ และ 5) สมรรถนะการวิจัย นอกจากนี้จะใช้การสะท้อนคิดเป็นเครื่องมือที่ส่งผลโดยตรงไปยังคุณลักษณะที่ต้องการพัฒนาแล้วยังใช้การสะท้อนคิดเป็นตัวแปรกลางในการพัฒนาคุณลักษณะที่พึงประสงค์อีกด้วย

4. รูปแบบการสะท้อนคิด

รูปแบบการสะท้อนคิดมี 3 รูปแบบ คือ

(1) รูปแบบการสะท้อนคิดแบบเล่าเรื่องราว (Narrative reflection) เป็นการเล่าเรื่องจากการคิดย้อนกลับ โดยมีแรงบันดาลใจและความประทับใจ ทำให้ผู้เล่าได้ย้อนกลับคิดถึงเรื่องราวตั้งแต่ต้นจนจบเพื่อเรียบเรียงเขียนสรุปออกมา

(2) รูปแบบการสะท้อนคิดแบบวิเคราะห์เหตุผล (Technical reflection) โดยการสะท้อนคิดในรูปแบบนี้จะทำให้ผู้คิดได้วิเคราะห์ถึงเหตุและผล และสรุปเหตุผลได้ด้วย

(3) รูปแบบการสะท้อนคิดอย่างมีวิจารณ์ญาณ (Critical reflection) เป็นกระบวนการที่ย้อนคิดพิจารณาและประเมินผลประสบการณ์ในอดีต ย้อนคิดและตรวจสอบประสบการณ์ ซึ่งเป็นพื้นฐานของการประเมินผลและตัดสินใจ

อภิปรายผล

1. จากการวิจัย พบว่า ประชากรและกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษานี้ พบว่า มีที่มาจากมหาวิทยาลัยต่าง ๆ มากที่สุด มีการศึกษาในกลุ่มนิสิต/นักศึกษาครู มากที่สุด แสดงให้เห็นว่า ผู้เรียนในสถาบันการศึกษาที่เป็นมหาวิทยาลัยมีความต้องการในการพัฒนาความสามารถด้านการสะท้อนคิดในระดับสูงและมีความสามารถด้านการสะท้อนคิดมีความจำเป็นต่อการพัฒนาการคิดให้แก่ผู้เรียนในระดับนี้อย่างมากด้วยเช่นเดียวกับงานวิจัยของ วิยะดา รัตนสุวรรณ (2547) กล่าวว่า การสะท้อนคิดเป็นองค์ประกอบที่สำคัญในการช่วยพัฒนาประสิทธิภาพของการคิดอย่างมีวิจารณ์ญาณ เพราะจะช่วยในการจัดลำดับการคิดทำให้มีความละเอียดรอบคอบในการพิจารณาสิ่งต่าง ๆ มากขึ้นก่อนการตัดสินใจเชื่อและปฏิบัติ

2. จากการวิจัย พบว่า มีการใช้การสะท้อนคิดเป็นเครื่องมือในการพัฒนาคุณลักษณะที่พึงประสงค์ โดยเฉพาะใช้ในการจัดการเรียนการสอนเพื่อพัฒนาทางด้านการคิดของผู้เรียนโดยเน้นการสะท้อนคิดที่เกิดในตัวของผู้เรียนเอง สิ่งที่คุณเรียนได้เรียนรู้และสะท้อนออกมาจากประสบการณ์ของตนเองที่พบเจอเป็นหลัก ซึ่งทำให้ผู้เรียนมีทักษะการคิดที่สูงขึ้นซึ่งสอดคล้องกับกรรณิกา วิชัยเนตร (2557) ที่กล่าวว่าการคิดสะท้อน

เป็นการจัดการเรียนการสอนที่มีประสิทธิภาพและประสิทธิผลรูปแบบหนึ่ง ที่ผ่านการวิจัยอย่างกว้างขวาง สามารถพัฒนาผู้เรียนให้เกิดความเจริญงอกงามในทุก ๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็น ด้านพุทธิพิสัย จิตพิสัย และทักษะพิสัย ผ่านการย้อนกลับมาของตนเองของผู้เรียน เกิดการตระหนักรู้ในตนเอง สามารถประเมินตนเอง คิดพิจารณาหาข้อบกพร่องตลอดจนแนวทางปรับปรุงแก้ไขเพื่อพัฒนาตนเองให้ดียิ่งขึ้นและสอดคล้องกับผลการวิจัยของปิยฉัตร กลิ่นสุวรรณ (2559) ที่พบว่า การให้ผู้เรียนแสดงความคิดเห็น ขอบตนออกมาและหาวิธีตอบปัญหาด้วยตนเองได้สร้างความภาคภูมิใจให้เกิดแก่ผู้เรียน พร้อมทั้งจะใช้เหตุผล มาอธิบายโต้แย้งกับความคิดเห็นที่แตกต่างและยอมรับความคิดเห็นของคนส่วนใหญ่

ข้อเสนอแนะ

1. จากผลการวิจัยพบว่าสถาบันการศึกษาที่ผลิตงานวิจัยทางด้านการแนะแนวในสถาบันการศึกษา ระหว่างมกราคม 2550 ถึงธันวาคม 2557 ที่สืบค้นได้จาก ThaiLIS-Thai library Integrated System มีเพียง 9 สถาบัน ด้วยสาเหตุที่ฐานข้อมูลดังกล่าวมีความน่าเชื่อถือ เป็นที่ยอมรับ และเป็นแหล่งสืบค้นงานวิจัยที่จำเป็นของประเทศไทย จึงควรส่งเสริมให้สถาบันการศึกษาอื่น ๆ นำงานวิจัยมาเผยแพร่ผ่านทางแหล่งสืบค้นดังกล่าวให้มากยิ่งขึ้น
2. จากผลการวิจัยพบว่างานวิจัยส่วนใหญ่มีการเลือกประชากร/กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษามาจากสถาบันการศึกษาในระดับอุดมศึกษา ดังนั้นจึงควรมีการส่งเสริมให้นักศึกษาหรือผู้วิจัยได้ทำการศึกษาวิจัยการสะท้อนคิด โดยใช้ประชากร/กลุ่มตัวอย่างที่มาจากสถาบันการศึกษาที่เป็นโรงเรียนให้มากยิ่งขึ้น

เอกสารอ้างอิง

- กรรณิกา วิชัยเนตร. (2557) “การสะท้อนคิด: การสอนเพื่อให้นักศึกษาพยาบาลพัฒนาการคิดอย่างมี
วิจารณ์ญาณในการฝึกปฏิบัติการพยาบาล” *วารสารพยาบาลตำรวจ*, 6(2), 190-198.
- ชุลีกร ยิ้มสุด. (2552). *การพัฒนาการคิดไตร่ตรองและพฤติกรรมการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญของครู
ประถมศึกษาโดยใช้เทคนิคการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม*. ปริญญาวิทยาศาสตรดุษฎีบัณฑิต
(สาขาวิชาการวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ประยุกต์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
ศรีนครินทรวิโรฒ.
- เชษฐา แก้วพรม. (2556). *การพัฒนาทักษะสะท้อนคิดของนักศึกษาพยาบาลด้วยการเขียนบันทึกการเรียนรู้ใน
รายวิชาการสอนและการให้คำปรึกษาทางสุขภาพ*. *วารสารวิทยาลัยพยาบาลพระปกเกล้าจันทบุรี*.
2(24), 12-20.
- ธีรพล เพียรเพ็ง. (2556). *ผลการสะท้อนคิดด้วยวิธีทัศน์ตามแนวคิดวงจรกิบล์ในแฟ้มสะสมงาน
อิเล็กทรอนิกส์ที่มีต่อระดับการสะท้อนคิดของนักศึกษาครู*. *วิทยานิพนธ์ปริญญาครุศาสตรมหา*

- บัณฑิต (สาขาวิชาเทคโนโลยีและการสื่อสารการศึกษา). กรุงเทพฯ: คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- นงลักษณ์ จันทร์ลอย. (2550). การสะท้อนความคิดและผลการเรียนรู้ เรื่องหน่วยของชีวิต โดยใช้โมเดลการเรียนรู้รูปแบบเจเนอเรทีฟของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาวิชาศึกษาศาสตร์-การสอน). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- นันทกาญจน์ ชินประพัทธ์. (2553). การพัฒนาโปรแกรมการวิจัยปฏิบัติการในชั้นเรียนเพื่อส่งเสริมการคิดไตร่ตรองของนิสิตครูระหว่างการฝึกประสบการณ์วิชาชีพ: การทดลองแบบพหุกรณีศึกษา. วิทยานิพนธ์ปริญญาครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต (สาขาวิชาวิธีวิทยาการวิจัยการศึกษา). กรุงเทพฯ: คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปิยฉัตร กลิ่นสุวรรณ. (2559) “การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมและปัจจัยที่ส่งผลต่อการเรียนที่มีอิทธิพลต่อผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน วิชาการมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายและแผนสวัสดิการสังคมของนักศึกษาสังคมสงเคราะห์ (SW4243)” ศิลปศาสตร์ปริทัศน์, 11(22), 25.
- ปรีญา สมพีช. (2556). การพัฒนารูปแบบการเรียนรู้ผสมผสานโดยใช้กรณีศึกษาตามแนวโยนิโสมนสิการเพื่อพัฒนาการคิดไตร่ตรองและตัดสินใจเชิงจริยธรรมวิชาชีพวิชาชีพสื่อมวลชนสำหรับนักศึกษาปริญญาบัณฑิต มหาวิทยาลัยราชภัฏ. วิทยานิพนธ์ปริญญาครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต (สาขาวิชาเทคโนโลยีและการสื่อสารการศึกษา). กรุงเทพฯ: คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พรทิพย์ ศิริสมบุญเวช. (2547). การพัฒนารูปแบบการเรียนรู้การสอนวรรณคดีไทยตามทฤษฎีการตอบสนองของผู้อ่านเพื่อเสริมสร้างความสามารถในการตอบสนองต่อวรรณคดี การอ่านเพื่อความเข้าใจ และการคิดไตร่ตรองของนิสิตระดับปริญญาบัณฑิต. (วิทยานิพนธ์ปริญญาครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต). กรุงเทพฯ: คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พลพี ทุมมาพันธ์. 2545. ผลของการทำวิจัยปฏิบัติการที่มีต่อความสามารถด้านการคิดสะท้อน ของครูระดับประถมศึกษา. (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต). กรุงเทพฯ: คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ภาสิต ประมวลศิลป์ชัย. (2548). การศึกษากระบวนการและผลของการพัฒนาความสามารถในการคิดไตร่ตรองของครูประจำการโดยใช้วิธีการสะท้อนความคิดแบบผสมผสาน. (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต). กรุงเทพฯ: คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เยาวนารถ โพธิ์มี. (2553). ผลของโปรแกรมส่งเสริมทักษะการคิด โดยใช้ข่าวและเหตุการณ์สำคัญในชีวิตประจำวัน ในกลุ่มสาระการเรียนรู้ สังคม ศาสนา และวัฒนธรรมที่มีต่อความสามารถในการคิดสะท้อน ของนักเรียนประถมศึกษาปีที่ 5. (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต). กรุงเทพฯ: คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- รัชนิกร ทองสุขดี. (2545). การเขียนสะท้อนความคิด : ทฤษฎีและการประยุกต์ใช้. ศึกษาศาสตรสาร, 29(2), 45-51.

- วาริรัตน์ แก้วอุไร. (2541). การพัฒนารูปแบบการสอนสำหรับวิชาสอนทั่วไปแบบเน้นกรณีตัวอย่างเพื่อส่งเสริมความสามารถของนักศึกษาครูด้านการคิดวิเคราะห์แบบตอบโต้ในศาสตร์การสอน. (วิทยานิพนธ์ปริญญาคุชฎบัณฑิต). กรุงเทพฯ: คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วิยะดา รัตนสุวรรณ. (2547). การพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมเพื่อพัฒนาความสามารถในการคิดไตร่ตรองของอาจารย์พยาบาล. (วิทยานิพนธ์ปริญญาคุชฎบัณฑิต). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- ศุจิภา ศรีนนท์กุล. (2551). ผลของการเรียนแบบสืบสอบเชิงปรัชญาบนเว็บบล็อกที่มีต่อการคิดไตร่ตรองของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4. (วิทยานิพนธ์ปริญญาคุชฎบัณฑิต). กรุงเทพฯ: คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สวิง หน่อแก้ว. (2548). การใช้รูปแบบการสอนกระบวนการคิดอย่างมีวิจารณญาณ เพื่อส่งเสริมทักษะการเขียนสะท้อนความคิดของนักเรียน ระดับมัธยมศึกษาปีที่ 3. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต). เชียงใหม่: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สิริวรรณ จรัสวิวัฒน์. (2554). การพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมเพื่อเสริมสร้างทักษะการสะท้อนคิดของนิสิตฝึกปฏิบัติการสอน คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา. (วิทยานิพนธ์ปริญญาคุชฎบัณฑิต). ชลบุรี: คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา.
- Badger, J. (2010). *Assessing Reflective Thinking: Pre-Service Teachers' and Professors' Perceptions of an Oral Examination*. *Assessment in Education: Principles, Policy & Practice*, Retrieved from <http://www.tandf.co.uk/journals>.
- Dewey, J. (1933). *How We Think. A Restatement of the Relation of Reflective Thinking to the Educative Process*. (Revised edn.), Boston: D. C. Heath Brilliant.
- Good, T. L., & Brophy, J. E. (1997). *Looking in classrooms*. New York: Longman.
- Hatton, N., & Smith, D. (1995). *Reflection in teacher education: Towards definition and implementation*. *Teaching and teacher education*, 11(1), 33-49.
- Kowalke, L. (1998). *Variation: A Tale of Two Students*. In H. Daniels and M. Bizar (Eds.) *Methods That Matter: Six Structures for Best Practice Classrooms*. New York: Stemthose Publisher.
- Taggart, G. L., & Wilson, A. P. (2005). *Promoting reflective thinking in teachers: 50 action strategies*. Thousand Oaks, California: Corwin Press.
- Weber, S. S. S. (2013). *Can preservice teachers be taught to become reflective thinkers during their first internship experience?*. Retrieved from <http://www.tandf.co.uk/journals>